

ՄՐՐԿԻ ՍՈՒՐԲԸ*)

IX

Այն օրն ամբողջ Գսպէն ու Ասօն մի հատ բառ չը փոխանակեցին իրար հետ. Գսպէն ջրաղացի թմբի վրայ մնաց, իսկ Ասօն ջրաղացի յետևում ուռիների տակ թափառում էր։ Օտարական ուխտաւորների խօսակցութիւնը նրա ամբողջ էութիւնը ցնցել, տակն ու վրայ էր արել, ճակատագիր, կեանք, մահ, ուխտ, սուրբ այլևս մի վայրկեան նրա գլխից չէին հեռանում։ Եւ առաջին անգամ ամիսներից յետոյ այդ բոլորի հետ նաև իր սեփական կեանքը բոլոր մանրամասնութեամբ գալիս անցնում էր իր աչքի առաջից։ Ասօն փորժուում էր այդ կեանքի մութ խորշերը և զարմանում էր, որ այդ ինքնաբնականութիւնը միայն այժմ է կատարում։ Ինչքան մութ բան կար, որ հարկաւոր էր պարզել։

Կեանքը մահից էլ զանազանել չի լինում, մտածում էր Ասօն. — և ճշմարիտ, կենդանի եմ ես, թէ մեռած. ախր կենդանութիւնը մի բանի նման պիտի լինի, մի բանի հարկաւոր պիտի գայ, ես ում եմ հարկաւոր, սա ի՞նչ կեանք է, ինչո՞ւ եմ թափառում դաշտերում, ի՞նչ ունիմ այս ջրաղացում, ինչո՞ւ չեմ աշխատում այլևս, ի՞նչ պոտահեց ինձ հետ, որ չար սատանան մտաւ ինձ...

*) Տես Մուրճ № 2.

Սառան, Շիրինենց Սառան գեղեցիկ է, շատ գեղեցիկ, բայց ինձ ինչ, նա այնուամենայնիւ Շիրինենց հարսն է, խաչ ու աւետարանով պսակուած. չէ որ շատ-շատերը գեղեցիկ ձի, եղներ ունին, ո՞ւմ ինչ, ո՞վ կը տայ ուրիշին այդ բոլորը: Եւ Շողերը, խեղճ աղջիկ, երկու անգամ սե՛... չէ, մեղք է, գէշ բան է, գեղեցիկն եմ սիրում, միշտ գեղեցիկը փնդրեցի, և այժմ ի՞նչ եմ անում, Տէր Աստուած, գէշ բան եմ գործում, մեղք եմ անում, մեռելի ստուերի պէս թափառում եմ, սար ու ձոր ման եմ ածում իմ ձանձրալի, անպէտք գոյութիւնը: Ի՞նչ անեմ, ի՞նչ, ո՞ր ջուրն ընկնեմ, երբ սիրում եմ. օ, անիծուած սիրտ, ո՞վ դրեց քո մէջ այդ անիրաւ բոցը, որ այրում, փոթոթում է ինձ, սիրտ, սիրտ, մոխիր դառնաս դու: Ո՞ւր գնալ, ի՞նչ անել, ի՞նչպէս ազատուել այս բոցերից. ծովը նետուեմ, Մրրկի սրբի ռաբից վա՛ր գլորուեմ, թէ՛... Նա յիշեց մօրը, խեղճ կին... որքան տանջուեց, այսքան դարդ միայն մի կնոջ սրտին, միայն նրա համար, որ նա մայր է, քնքոյշ, սիրող, բարի մայր. քիչ կան դարդոտներ, քիչ կան լացողներ. «Երեխան դաշտում լալիս է, բուերը կտուրներին վու-վու են կանչում, մեռելները գերեզմաններից դուրս են սողում», այսքանը բաւական չէ: Նա, այն խեղճ պառան ինչո՞ւ լայ, գէշ բան է, գէշ բան. սիրտ, սիրտ, մոխիր դառնաս դու:

Ասօն նստեց, գլուխը ձեռների մէջ առաւ և դառն դառն հեկեկաց. նա լալիս էր երկար-երկար, արցունքները թափւում էին, հեծկտանքը բարձրանում, ապա մի վայրկեան խաղաղւում, լռում էր, յետոյ նորէն կուրծքը քանդւում էր, հեկեկոցը սաստկանում, և արցունքները հոսում էին: Նրա յաղթ թիկունքը, նրա առնացի ուսերը ցնցւում էին խորին հեծկտանքների հետ, և նա ձեռներով տրորում էր կուրծքը՝ կարծես ներսի կրակը մարելու համար:

«Վճռ-վճռ, վճռ-վճռ, վճռ-վճռ»... վերստին լսուեց բուռի չարագուշակ վայելներ. Ասօն աւամայ ցնցուեց, նա

յիշեց ուխտաւորի խօսքերը՝ «բռները վու՛վու են ա-
նում կտուրների վրայ, մենք գնում ենք սրբերին հար-
ցընելու, կենդանի ենք, թէ՛ մեռած»։ Եւ գնացի՛ն, գը-
նացի՛ն, մրմնջում էին նրա շրթունքները. ախ, հազար ե-
րանի ձեզ, որ կարող էք գնալ, որ հաւատում էք և
այն այնպէս խորը, որ մահ աչք առած, անցնում էք հա-
րամիների, մարդասպանների միջով, փաթաթուել էք ձեր
հաւատին և գնում էք... Ես ո՞ւր գնամ, ո՞ր սրբի ոտքը,
և ո՞րը կարող է ինձ մի ճաշ անել, երբ ինքս հաստատ
գիտեմ, որ մեռած եմ, մեռած... Երեխան դաշտում
լալիս է, ես մեռած եմ. բռները վու՛յ-վու՛յ են անում, ես
մեռած եմ. մեռելները գիշերները մոնչում են, ես մե-
ռած եմ, սրանք բոլորը իմ թաղման երգն են ասում,
լալիս են, որ ես մեռած եմ։ Ապա նա յիշեց Գսպէի
սարսափելի պատմութիւնը, յիշեց այն աղջկայ գիակը,
նա մի փոքր մնաց մտածման մէջ, Գսպէի հօր և իր հօր
վարմունքի մէջ նա նմանութիւն գտաւ, այն տարբերու-
թեամբ միայն, որ նրա հայրը կենդանութեան ժամա-
նակ է որդուն գժբաղդացրել, իսկ իր հայրը մահից յե-
տոյ, չէ՞ որ ինքը հօր վերջին կամքը կատարեց, սիրտը
հօր ուխտ հարցնել կարող էր, ինչո՞ւ յիմարացաւ, ինչո՞ւ
արեց այդ. նրան ասացին, Օ, ամենքը, ամենքը, որ հօր
վերջին կամքը չը կատարողը իր ամբողջ կեանքում ինչ
դորձ բռնի, խէր տանել չի կարող, և նա գործեց սը-
խալը։ Տէր Աստուած, բայց մի՞թէ այդ յանցանքն այն-
քան ծանր է, որ ամեն բան այնպէս վերջանայ, ինչպէս
Գսպէի հետ, մտածում էր նա սարսափով. — մի՞թէ Շողերն
էլ... Նա ձեռքով մի անհանգիստ շարժում արեց՝ ասես
անախտո՞ր միտքը հեռացնելու համար ու լռեց, ոտքի
կանգնեց։ Ուռիներն օրօրւում էին նրա գլխի վրայ, հատ-
հատ դեղնած տերեւները մի վայրկեան դողդողում, փռու-
փռում էին օդի մէջ, ապա վայր էին ընկնում ու ծած-
կում ճանապարհը. Ասոն հանդարտութեամբ ու վշտով
քայլում էր այդ տերեւների վրայ և մտածում էր սև բա-
ներ։ Այժմ՝ նա յիշեց այն զոյգ տերեւները, որ մի օր նա

իր և Շողերի բաղդը որոշելու համար առաւ և գցեց գետի մէջ. տերեւները պտոյտ-պտոյտ արին ու բաժանուեցին. նա կրկին կռացաւ, վերցրեց երկու բարակ, դեղնած տերեւներ, գցեց ջրի երեսին, նայեց, և նրանք փախան իրարից զանազան կողմեր...

Երբ նա յետ եկաւ ջրաղաց, ճաշ էր արդէն. կամացուկ ներս մտաւ և մնաց քարացած: Գսպէն նստած էր պատի տակ՝ ցորենով լի մի շուալի վրայ, աչքերը յառել էր չախչակին և անշարժացել ինչպէս մեռել: Ալիւրի ճերմակ փոշին հաստ չերտով նստել էր նրա ծեր գլխի ու միտքի վրայ, բեռնաւորել էր յօնքերն ու արտեանուները, իսպառ պատել էր զգետները. երեւում էր, որ նա վաղուց է այդտեղ նստած առանց մի թեթև շարժում անելու: Ասօն նայում էր, և նրան թւում էր, թէ իր առաջ մի խորհրդաւոր արարած է նստած, մի ոգի, որ ջրերից դուրս գալով՝ դիտում է, թէ ինչ է կատարւում իրանից վեր, այս աղմկալի ջրաղացում: Ասօն կամացուկ մօտեցաւ, ձեռքը նրա ուսին դրեց:

— Գսպէ՛ ամի, այ Գսպէ՛ ամի:

Ծերունին իր ալրոտ թերթերունքները դէպի նա դարձրեց, նայում էր և կարծես ոչինչ չէր հասկանում:

— Հիւսնդ ես:

— Ձէ, մեռած եմ, նրանք ասացին:

Ասօն մնաց մտածմունքի մէջ. իրանց երկսի հոգեկան վիճակների մէջ սոսկալի նմանութիւն կար: Լուռ քաշուեց մի կողմ, նստեց քիչ հեռու և ծերունու պէս աչքերը յառեց չախչակին: Եւ քարը դառնում էր հսկանում ալիւրը փչելով իր չորս կողմը, ջրտան մէջ, ներքեւում ջրերը վերից վար գահավիժուելով՝ փշրւում էին ոռնալով ու հեծեծալով, բուն շարունակում էր դրսում փույ-փույ անել, իսկ նրանք նստած էին ալիւրով ճերմակած, ինչպէս մարմարէ երկու արձաններ, նստած էին կարծես մի գերագոյն հսկումն կատարելու համար: Լուռ էին. ժամեր անցան:

Յանկարծ դրսում մի սայլ ճռնչաց, մի ձայն կանչում էր.

— Գսպէ ամի, այ Գսպէ ամի:

Գսպէն ցնցուեց, աչքերը թարթեց, շուրջը նայեց կարծես իմանալու համար, թէ ուր է ինքը, ինչ ձայն է լսում:

— Գսպէ ամի, ուր ես, չեմ լսում:

Ծերունին այս անգամ օտքի կանգնեց, կամացուկ առաջացաւ դէպի դուռը և դուրս եկաւ. Շիրինենց Պետօն էր, իր եղբօր հետ ցորեն էր բերել աղալու:

— Բարի երեկոյ. վահ, անաչէն, ինչո՞ւ ձայն չես տալիս, մեռայ կանչելով, ասացի՝ մի բան է պատահել հալերին:

— Բարի եկար. չէ, որդի, ծերութիւնը հանաք չի անում, քարերի գոռգոռոցն էլ մի կողմից չէր թողնում լսեմ, ինչ անեմ, բարով դու էլ ծերանաս:

— Ծերանալու ժամանակ կ'ունենամ, Գսպէ ամի, դու այն ասա, որ էսօր ամբարն աւելել ենք, հաւերին էլ կուտ չը թողինք. էլած չ'էլածը հաւաքել, քո դուռն եմ բերել. դէ գարուն է, գիտես էլի, ցորեն չի ճարւում. նորի հոտ ենք առել, կալ ու կուտը հեռու չէ: Էս մէկ անգամին էլ մեզ եօլա տար, մինչև տեսնենք՝ Աստուած ինչ է հասցնում: Հաց շատ ունէինք էէ, ամա հարսանիքս հացի մէջքը կտարեց, դէ մի գեղ կերաւ, հաց կը դիմանայ:

Գսպէն անշարժ կանգնած՝ նայում էր, թէ ինչպէս Պետօն ջուալները ցած է բերում եղբօր հետ:

— Վահ, ինչ ես քար կտրել մնացել, ասես ուրախ չես, որ ցորեն եմ բերել, մի մօտեցիր, տնաչէն, ձեռքդ դցիր, քօմնդ արա, ջուալները ցած բերենք սայլից. հալից ընկել ես, ինչ է:

— Հա, իրաւ ասացիր, Պետօ, իսպառ հալից ընկած եմ. ծերութիւնը, դէ ինչ ասեմ, ծերութեան տէրը մեռնի. էլ ոյժ չի մնացել, ասաց ծերունին, մօտեցաւ ջուալներին և միևնոյն ժամանակ դադտագողի հայեացք էր

դցում ջրաղացի դռանը: Նա անհանգիստ էր, այս վայրկեանին նրան զբաղեցնողը Պետոի և Ասոի հանդիպելն էր, որից նա ոչինչ բարի բան չէր սպասում: Ասոն յանդուգն էր ու կատաղի, այդ նա լաւ գիտէր:

— Ի՞նչ կայ, ի՞նչ չը կայ գիւղում, Պետօ, հարցրեց ծերունին՝ մի բան ասած լինելու համար:

— Է՛հ, ի՞նչ ասեմ, Գսպէ ամի, պատասխանեց Պետօն՝ ջուաղները ցած բերելով. շատ էլ լաւ բան չը կայ. երեկ գեղի երեք կողմում երեք հաւ օրը ցերեկով աքլորի պէս կանչել են, սա իսկի լաւ բան չէ: Անցեալ օրը աւազակները քլում էին դաշտից Յովէի եզները, ս. Կարապետի ուխտաւորներ են վրայ հասել, խել են, յետ տուել, լաւ մարդիկ են եղել, Աստուած իրանց ուխտը կատարի, բայց արի տես, որ նրանց զնդակից մէկը վիրաւորուել է, վայ թէ մեռնի, մէջտեղ մենք վնասուենք. արդէն էս քանի օրը քրդերի «բըսագ»-ի^{*)} ձէներ մեզ հասաւ, Աստուած վերջը բարի անի:

— Հա, էդ լաւ չէ, որ նրանք «բըսագ» են անում:

— Էդ էլ մի կողմ մնայ, ամենից հետաքրքիրը դեռ չը գիտես, Ապրօն է եկել:

— Սուրբ Կարապետի վալսօղը:

— Հա, բայց իմանաս ի՞նչ հալի, իսպառ գժուել է տնաքանդը, օյին բան է, ուսին դցել է մի երկար կըտաւ, պատանս է, ասում է, աշխարհը վերջանալու վրայ է, ասում է, ամենեղ էլ պատան առէք ու գերեզման փորեցէք: Ամեն չաբաթ իրիկուն գնում է գերեզմանոցը ու մի տեղ փորում է փորում, ասում է՝ գերեզման եմ շինում. գիշերներն էլ մի էնպիսի բան է անում, որ ամենքին զարգանդ է բռնում, տնաքանդը

^{*)} Գրգիրը խիստ քինախնդիր ժողովուրդ են: Երբ նրանք սպառնում են մէկին, սովորաբար ասում են՝ «բըսագ», որ նշանակում է՝ «սպասիր». այս սպառնալիքից յետոյ նրանք սովորաբար անպատճառ վրէժխնդիր են լինում, թէկուզ զէպքից յետոյ տարիներ անցած լինեն. ահա եթէ ինչու «քրդի բըսագ» նշանակում է անխուսափելի վրէժխնդրութիւն:

կանգնում է գեղամէջը և քանի ձէն ունի՝ դռում է՝ «գուլճում, գուլճում»... չները ունում են նրա հետ, ու մի վատ բան է դուրս գալիս։ Մեր պառաւներին էլ, հօ գիտես, բան է հարկաւոր, առաւօտից իրիկուն թափուած են տիրացու Գրիգորի դուռը, էլ գիր բանալ, էլ թուղթ գրել տալ, գեղը տակն ու վրայ է եղել։

Պետօի պատմածները Գսպէն այս անգամ լսեց ծայրայեղ ուշադրութեամբ. իր ջրաղացում վերջին ժամանակ կատարուած դէպքերը, բուի կանչելը, ուխտաւորների յայտնուիլը նա կապում էր գիւղում պատահածների հետ։ Ծերունին մտաղբալ մասներով խառնում էր իր երկար միրուքը, կարծես պատրաստուում էր մի բան ասելու, երբ նրա ուշադրութիւնը դարձաւ դէպի ջրաղացի դուռը, ուր այդ վայրկենին յայտնուեց Ասօն և դիտում էր նորեկներին։

— Տօ, էնտեղ էլի մարդ ես ունեցել, շարունակեց Պետօն. — ո՞վ է... վա՛, Ասօն է, բա՛րի իրիկուն, Ասօ՛, ինչ լաւ էլաւ, չը լինի՞ թէ եկել ես հարսանիքիդ ալիւրն աղալու, էդ լաւ է, ես եկել եմ հարսանիքիս պակսեցրածն աղալու, դու էլ հարսանիքի համար, էդ հօ մի-կնոյնն է, բաղարջ կը թխենք, գիշերը լաւ կ'անցնի։ Այ տղա, դու սայլը քչի, գնա՛, դարձաւ նա եղբօրը, երբ բոլոր ջուախները ցած բերին ու տեղաւորեցին։

— Զուլն առատ է, փառը լաւ է գառնում. Գսպէ ամի, էէ, դու այն ասա, նօբաթ կ'սոյ, թէ՞ չէ։

— Կայ, կայ, որդի, քեզ համար նօբաթ միշտ կը լինի։

— Հապա Ասօի ցորենը...

— Ասօն ցորեն չի բերել, եկել էր իմանալու՝ նօբաթ կ'սոյ, թէ՞ չէ, պահեցի մօտս էսօր. մենակ եմ էէ, մենակութիւնը եաման բան է, սիրտս շատ է նեղում. գիտես, որդի, քանի ծերանում եմ, էնքան մենակութիւնն ինձ տանջում է, առաջ, ջահիլ ժամանակներս էսպէս չէր, չախչակն ու քարը ինձ ընկերներ էին, հիմայ էլ չեմ կարողանում մենակ մնալ, մարդի, ընկերի,

խօսակցի կարօտ եմ քաշում, կ'ասես թէ գիշերներն է շատ են երկարացել, խաւարը շատ է խստացել, էլ լաւ չի իմ չորս կողմը:

—Ասօ, հը', ինչ կ'ասես, հարսանիքդ երբ ենք ուտում, ասաց Պետօն:

Պատասխանի փոխարէն Ասօն նայեց նրան երկար-երկար: Պետօն զարմանալով նկատեց, որ այդ հայեացքը սովորական չէ, որ նրա աչքերի մէջ մի սոսկալի թու-նոտ բան կայ, արտայայտութիւնը կատաղի է. նկատեց այդ և ինքն էլ չ'իմանալով թէ ինչու, սարսուեց, գլուխը քաշ գցեց, մինչդեռ Ասօն շարունակում էր նայել, կար-ծես ճաշակելով իր պատճառած անհանգստութեան հա-ճոյքը: Բնազդը Պետօին լաւ բան չէր ասում, բայց նա յիշեց, որ գիւղում ամենքը Ասօին գիժ են համարում, և նրա այդ սոսկալի հայեացքը փորձեց բացատրել նրա խենթութեամբ:

Լուռ էին: Գսպէն դիտում էր այդ յամր տեսարա-նը, նա զգում էր, որ իր ջրաղացում գէշ բան է պատ-րաստում, զգում էր, որ Պետօն առանց իմանալու կանգնած է մի կատաղի թշնամու հանդէպ. երկու ե-րրտասարդները հակառակորդներ էին, մէկը գիտակցա-կան և ահաւոր իր հազիւ զսպուած կրքով, և միւսը ան-գիտակից ու անհանգիստ ընդհանուր լուութեան տակ թագնուած խորհրդաւորութեամբ: Էլ խօսել չէր լինում: Ասօի հայեացքը ամեն բան փչացրեց: Գսպէն աւելի փորձուած էր. նա դարձաւ Պետօին:

—Հարսանիքը մի կոզմ թող, Պետօ, վեր կաց, ցո-րենդ ածենք աղալու:

—Հա, լաւ ես ասում, պատասխանեց Պետօն՝ ուրա-խացած այս միջամտութեամբ. —խօսքով ընկայ, մոռացայ:

Նրանք վեր կացան, մի ջուալ դատարկեցին քարի վրայ կախուած տախտակէ ամանի մէջ, որի վարի փոք-րիկ անցքից ցորենն սկսեց մաղուել քարի մէջ, որ դառ-նալով փշում էր չորս կողմը սպիտակ ալիւրը: Գսպէն ու Պե-տօն կանգնած նայում էին այդ տեսարանին:

—Լաւ է աղում, ասաց Պետօն:

—Հա, լաւ է աղում, վրայ բերեց Գսպէն.—երկու օր առաջ սրել եմ, առաջին սուրն արդէն անցել է, քարն էլ աւաղ չի տայ:

Ձախչակը չիկչիկում էր, քարը դառնում էր, ալիւրը դուրս թափւում, և նրանք շարունակում էին դեռ երկար կանգնած մնալ միեւնոյն տեղում: Երբ մէկ էլ յետ նայեցին, Ասօին իր տեղում չը գտան, նա դուրս էր գնացել. Գսպէն անհանգիստ կերպով շուրջը նայեց. Պետօն դարձաւ նրան.

—Գսպէ ամի, ինչ է պատահել Մուրադի տղին, գիւղում լաւ բան չեն ասում:

—Է՛հ, որդի, ի՞նչ ասեմ, չար աչքի տէրը մեռնի, ասում են՝ աչքով են տուել:

—Հա, ասում են՝ չար աչք է. գիտե՞ս, հէնց գիշեր ցերեկ սար ու ձոր է թափառում, ձեռքը գործից պաղել է իսպառ, մեղք, մեղք ջիւանին, Եղանածն էլ սեւաւորել է, մէրն էլ մեռաւ սրբերի շեմքը մաշելով. էէ, Գսպէ ամի, ո՞վ կարող է իմանալ Աստուծոյ բանը, մարդու գործը որ մի անգամ ձախ գնաց, էլ ուղղել չի լինի: Մուրադի օջաղի աստղը մի անգամից կ'ասես թեւքուեց, էն մէկ տղան էնպէս էլաւ, էս էլ... ինչ ասեմ, մարդ բան չի հասկանում. տես՞ր՝ ինչպէս նայեց ինձ. մարդ վախենում է հէրօրհնածի աչքերին նայել:

—Հա, լաւ չի, լաւ չի, կրկնեց Գսպէն՝ գլուխն օրօրելով.—տեսնես՝ էլի ո՞ւր գնաց. գիտե՞ս ինչ, կայ, Պետօ, նրա հարսանիքի մասին դու շատ մի խօսիր, չարանում է, երբ պսակուելու անուն ես տալիս:

—Դէ տնաչէն, ի՞նչ իմանամ, ասացի՝ ջահիլ է, մի քիչ սիրտն ուրախացնեմ:

—Գնամ տեսնեմ՝ էլի ո՞ւր գնաց, ասաց Գսպէն և դուրս գալով կանչեց.

—Ասօ. Ասօ:

Ձայն չը կար:

—Ասօ, այ Ասօ:

Դարձեալ ձայն չը կար:

— Էլի գնաց, մոմուաց վշտացած ծերունին, ջրաղացի չորս կողմը պտոյտ աշեց, պրպտեց: Ծեր աչքերով ուշի ուշով նայեց և յուսահատ յետ եկաւ, իր տեղում նստեց:

Ասօն չը կար:

X

Ջրաղացից դուրս գալով Ասօն ուռիների տակից նախ դանդաղ, ապա աւելի և աւելի արագ քայլում էր առուի երկարութեամբ: Նա կարծես փախչում էր ջրաղացից: Պետօի գալուց առաջ իր միայնութեան խօհերը նրա հոգում մի մեղմութիւն էին առաջ բերել, որ եթէ էլ մի փոքր աճէր, կարող էր նրա համար փրկարար լինել: Ուխտաւորների խօսակցութիւնը, նրանց պատմածները բուժիչ բաղամի պէս իջան նրա սրտի վերքերի վրայ, և մի փոքր սփոփեցին. Ասօն այնուհետեւ իր գիւղից, իր շրջապատից դուրս սկսեց աւելի հեռուն նայել, աւելի հեռուն մտածել և զգալ: Սառայի չքնաղ պատկերը եթէ նրա աչքից իսպառ չ'անյայտացաւ, գոնէ այնքան հեռացաւ, որ հազիւ երևում էր մշուշի միջից, Ասօն աւելի հանգստութեամբ էր դիտում այդ միգապատ պատկերը և նոյն իսկ աշխատում էր իսպառ դուրս վանել իր գլխից: Եւ նա ծրագրեր էր կազմում իր ապագայի մասին, երբ յանկարծ, անսպասելի կերպով ջրաղացում լոյս ընկաւ Սառայի բաղդաւոր ամուսինը՝ Պետօն, և դժբախտով ամեն բան տակն ու վրայ եղաւ: Ասօի անգիտակից խնայեանի այսպէս յանկարծակի յայտնուելը նրա տակաւին լաւ չը գոցուած վերքը բաց արեց բոլոր լայնութեամբ ու խորութեամբ: Պետօն կարծես դիտմամբ եկել էր այս մենաւոր անկիւնը Ասօի առաջը փռելու իր երջանկութիւնը, առանց գիտակցելու, որ թիթեռների պէս ինքը խաղում է բոցերի հետ: Եւ արդարեւ, խանդոտութիւնն ինչպէս մի չղթայազերծ կա-

տաղի դադան Ասօի մխացող հոգում գլուխ բարձրացը-
րեց, և աւերածի, չարութեան անյաղթելի տենչը նրա
սիրտը բռնեց և դաշձրեց մի բարբոթուած խարոյկ։ Նա
մի անդուսպ պահանջ զգաց այդ ժամին անպատճառ մի
անսովոր բան անել, որից տուժալը Պետօն լինի, մի բան
քանդել, մի բան ջարդել, վնասել, տրորել ի հաշիւ Պե-
տօն։ Եւ նա վաղում էր՝ բռունցքները սղմած, հեալով,
աչքերը խաւարի մէջ կատաղաբար լայն բացած, փախ-
չում էր առանց իմանալու, թէ ինչ է անելու, բայց
հաստատ վճռած մի բան անել, մի չար, մի վատ բան։
Կարելի էր կարծել, թէ նա փախչում է մէկի ձեռքից,
կամ հարածում է մէկին խաւարի մէջ։ Իր խելագար ըն-
թացքի մէջ նա մի քանի անգամ վայր ընկաւ երեսի վը-
րայ, կրկին վերկացաւ անէծքի մոմոցով, մի վայրկեան
կանգ առաւ, լսեց իր անունը հեռուից, մի բան ասաց
առաջների արանքից և կրկին վազեց։ Նա փախչում էր
ջրաղացից, նրա աղմուկից, չախչալի ձայնից. նա ուզում
էր կտրուել այդ բոլորից՝ միայնութեան և խաւարի մէջ
մի անասելի բան մտածելու, մի սարսափելի բան որո-
շելու համար։ Վաղում էր, գլխում աղմուկ ու մտքերի
ժխոր, զայրոյթով կրծոտում էր շրթունքները՝ կարծես
պատժելու համար մի չար բան մտածելու իր անկարո-
ղութիւնը։

Ահա նա հատու սաւաղին ու կանգ առաւ. ջրերն
աղմուկով ցած էին թափւում ու գնում դէպի հեռուն,
դէպի խաւար հարթութիւնը։ Ասօն նայում էր, և յան-
կարձ կռացաւ, երկու ձեռներով կախուեց և ջրերի
թումբը պահող երկու ցից դուրս քաշեց ու յետ փախաւ
յանցաւորի պէս։ Նրա յետեից սաւաղը լայնանում էր
կամաց կամաց, ջրերն աղմուկով կրծում էին թումբը և
աւելի ու աւելի լայն հոսանքներով տարւում դէպի
դաշտավայրը, իսկ Ասօն յետ էր փախչում դէպի ջրա-
ղաց։ Պետօն արդէն քնել էր, իսկ Գսպէն նստած՝ ըս-
պասում էր։

— Եկա՛ր, սրդի, որքա՛ն կանչեցի. ո՛ւր գնացիր, տնա՛շէն,

դուրսը մութ է, ժամը չար, լաւ չէ շատ հեռանալ ջրաղացից։

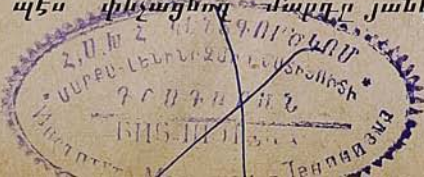
—Հեռու չէի, ձայնդ էլ լսեցի, ուր պիտի գնայի, ման էի գալիս ջրաղացի յետևում։

Ասօն նստեց ջրաղացի անկիւնում, մերթ նայում էր քարին, մերթ Պետօին, վերջինս ասես բոլորովին մոռացել էր նրան և զբաղուած էր իր գործով. նա մերթ լնդ մերթ վեր էր կենում, մտնելով քարին, ալիւրը հաւաքում, կուռիկով լցնում ջուալը, ապա կրկին ցորեն աւելացնում քարի վրայ կախուած տախտակէ ամանի—դեօլչագի մէջ, իսկ քարը դառնում էր թափով, և չախչալը ցատկոտում էր չխչխկացնելով։ Շատ գիշեր անցաւ, Գսպէն կամաց կամաց ննջեց իր նստած տեղում չախչալի ներդաշնակութեան տակ, Պետօն էլ հոգաց ինչ որ պէտք էր, նոյնպէս նիրհեց. Ասօն մնաց անքուն, անչարժ միւլնոյն տեղում։ Նա մտածում էր, և շատ, շատ բան ունէր մտածելու։ Ահա մի քանի օր է, որ նա ապրում է արագութեամբ, դիպուածներ են յաջորդում իրար, որոնք ասես ճակատագրական ուժով դալիս են աղմկելու նրա առանց այն էլ սարսափելի դուլթիւնը։ Այն ուխտաւորները... այս Պետօն... Դեռ այս առաւօտ նա մտածում էր գլուխ առնել կորչել այս կողմերից և ուխտաւորների պէս գնալ սրբերին հարցնելու՝ կենդանի է ինքը, թէ՞ մեռած, մտածում էր որևէ կերպով վերջ տալ իր անտանելի կացութեանը։ Այս առաւօտ նա խորապէս զգաց, որ իր անձնական դարգից աւելի խոշորը կայ, աւելի լայն ու խորը, քան ամենամեծ ծովը, զգաց և մտածում էր այդ ծովի մէջ նետուել, և յանկարծ... Պետօն, որ կարծես չար սատանայի պէս եկաւ, իր նոր ճանապարհի վրայ ցցուեց։ Ախր սրտեղից և ինչո՞ւ լոյս ընկաւ սա. Ասօն նրան այժմ ատում է իր հոգու բոլոր զօրութեամբ և միաժամանակ իր զգացմունքը գտնում է ամթալի, իր հոգու խորքում կարմրում է. ի՞նչ մեղաւոր է Պետօն, որ Սառան՝ նրա կինը գեղեցիկ է. ի՞նչ մեղաւոր է այս քնոյ

մարդը, որ Ասօի սիրտը կպել է նրա օրինաւոր կնոջը: Ասօն լաւ գիտէ, որ իր արածը վատ բան է, որ Պետօն բնաւ մեղք չունի, բայց գիտէ ե՛ւ՛ այն, որ ինքն ատում է նրան մինչև այն աստիճան, որ քիչ է մնում վերկենայ, նրա կոկորդը սղմի կատաղաբար ու խեղդի: Քիչ առաջ որեւէ ձեռով իր զայրոյթն ու ատելութիւնն արտայայտած լինելու համար նա քանդեց սաւաղը, որ ջրերը հոսեն, գնան, ջրաղացը կանգ առնի, և Պետօի ալիւրը չաղացուի, բայց այժմ՝ ամաչում է իր արածի համար, այն աստիճան տղայամիտ, այն աստիճան խղճուկ է թւում նրան իր արածը:—Ալիւրը չաղացուի», միմնջաց նա, և կծու ժպիտը ցաւագնորէն ծռմեց նրա շրթունքները:

Ասօն կրկին նայեց քնած Պետօին, որ այժմ հակառակի պէս սկսեց խիստ անախորժ կերպով խռռացնել. նա էլ աւելի զայրացաւ, նրան թւաց, որ ոչ ոք աշխարհում այդպէս չի խռռացնում, որ միայն Պետօն է ընդունակ այդպիսի զգուելի ձայներ հանել, այտերը փուքսի պէս ուռցնել, շրթունքները վերև ներքև անել և քթով խոզի պէս փնչացնել: Այդ բոլորը վատ, շատ վատ, նոյնիսկ գարշելի թւաց Ասօին. Գոպէն էլ էր խռռացնում, նոյն իսկ բարձրաձայն, ուժգին, բայց նա այնպէս զգուելի չէր թւում, այս Պետօն ուրիշ բան էր, Ասօն նայում էր և կատաղում, ինքնիրան զայրանում էր, որ նայեց, բայց մի վայրկեան յետոյ նորէն նայում էր:

—Մեղայ Գեգ, Աստուած, նահլնթ քեզ, չար սատանայ, ասաց նա կամացուկ, նկատելով որ իր զայրոյթն ընդունում է շատ վտանգաւոր կերպաբանք, և իր գոլխից սոսկալի մտքեր են անցնում: Մի վայրկեան նա այնպէս էր տարուած՝ իր ատելի ախոյեանի դէմքը, բարձր ու ցածր անող կուրծքը դիտելով, որ անգիտակցաբար վիզը ձգուել էր առաջ, ձեռքերի մասները բացուխով էին անում շղաձգաբար, ինչպէս որսը նկատող արծիւր, որ պատրաստում է իր ճիրանները: Ա՛խ, թէ այս խոզի պէս փնչացնող մարդը յանկարծ

չքանար, Սառան աղատ կը լինէր, մնացածը հեշտ էր, այնուհետեւ ինչ ուզում է՝ թող լինի:

Եւ ինչ, դժուար է ազատուել այս ատելի արարածից. բաւական է վեր կենալ, երկու ձեռքով սղմել կոկորդը, մի քանի բոպէ պահել: Այո, խեղդել, խեղդել, մտածում էր նա ծնկների վրայ ընկած ու հեալով. և այն բեխերը, որ բարձր ու ցածր են անում անդադար, ինչ վատ են, ինչ գարշելի: Պետօն վատ մարդ է, վատ մարդ, մտածում էր նա, բայց թէ ինչու, այդ որոշակի ասել չէր կարողանում, գիտէր միայն, որ նա վատ մարդ է և եթէ աշխարհից չքանայ, իր համար շատ լաւ կը լինի: Եւ նա նայում էր բորբոքուած, կատաղի աչքերով, հեռւմ էր անընդհատ, սրտի զարկի ձայնը լսում էր, վզի երակները լցուել, բարձրացել էին, ամբողջ մարմնով դողդողում էր և որսին մարդ մտած կատուի պէս աւելի ու աւելի ձգւում էր դէպի քնած Պետօն, ատամներն իրար սղմած ու սպառնալի:

Յանկարծ չախչալի ձայնը կտրուեց, նա էլ չէր ցատկորոտւում, քարը կանգ առաւ, չրադացը լռեց, և նոյն վայրկենին Գսպէն ու Պետօն զարթնեցին:

— Ի՞նչ պատահեց, բացագանչեցին նրանք միաժամանակ աչքերը տրորելով:

— Զուրը կտրուեց, քարը կանգ առաւ, պատասխանեց Ասօն սաստիկ յուզուած և դողալով յանցանքի մէջ բռնուածի պէս:

— Հա՛, հա՛, ջուրը կտրուեց, երեւի սաւաղն է, ինչ օրով էի պնդացրել, էլի քանդուեց, տրանշաց Գսպէն մտադրաւ:

— Դու հանգիստ մնա՛, Գսպէ ամի, պատասխանեց Պետօն ոտքի կանգնելով. — Ես ու Ասօն կ'երթանք հոգալու: Վերկաց, Ասօ, քանի ուշ չէ, շարունակեց Պետօն. գնանք, թէ չէ յետոյ շատ դժուար կը լինի առաջը փակել: Պետօն շտապով դուրս թռաւ:

Ասօն շարունակում էր նստած մնալ միևնոյն տե-

դում՝ անհանգստութեան, հոգեկան ներքին խռովութեան նշաններ ցոյց տալով։

— Ասօ, այ Ասօ, լսուեց Պետօի ձայնը ջրաղացի յետեից. — շուտ արի, տնաչէն, սաւաղը տարաւ, տարաւ բոլորը։

— Ասօ, որդի, հիւանդ հօ չե՞ս, ես երթամ, եթէ այդպէս է, ասաց Գսպէն, ուշադրութեամբ նրան նայելով։ Պատասխանի փոխարէն Ասօն արագութեամբ ոտքի կանգնեց ու դուրս թռաւ։ Երկու ակոյեանները կորան խաւարի մէջ. ճանապարհն անցնում էր ուռիների տակով, հեռուից լսում էր սաւաղի ջրերի ձայնը, իսկ ջրաղացի առուն դատարկում էր արագութեամբ։ Այս անգամ խաւարի մէջ ծառերին դիպչելով, թմբերին ընդհարուելով՝ նրանք վազում էին հեի՛հե, Պետօն առաջից և Ասօն նրա յետեից, առանց խօսելու, առանց աղմուկի։ Մի քանի անգամ միմեկին մէջ նրանք դիպան իրար, վայր ընկան, ապա վերկացան և կրկին վազեցին։ Ահա վերջապէս սաւաղը, առուի բարձր թմբի մը խոշոր մասը քանդոււմ էր արագութեամբ, և դէպի վար, դէպի դաշտավայրը շառաչիւնով իջնող ջրերի կոհակները աւերած էին առաջ բերում ամեն վայրկեան։ Երկու երիտասարդները կանգնած՝ նայում էին շուտրած, չիմանալով ինչ ձեռնարկել։

— Ի՞նչ անել, հարցրեց Պետօն մտազբաղ և քրտնաթոր ճակատը սրբելով։

— Ձը գիտեմ, պատասխանեց Ասօն առանց մտածելու։

— Թէ ծառի ճիւղեր լինէին, հեշտ կը լինէր փակել։

— Հօ, բայց ինչո՞վ ճիւղեր կ'ոտորենք։

— Ասօ, յետ վաղիւր շուտով, Գսպէն մի քան կ'ունենայ, առ և բեր, մինչև ես այստեղից այնտեղից մի քանի քարեր հաւաքեմ։

— Ի՞նչ կարող է ունենալ։

— Ի՞նչ, ո՞վ գիտէ, ջրաղացի տէր է, տնաչէն, ուրազ, կացին...

— Կացի՛ն... Կրկնեց Ասօն վարանոտ ձեով, կացի՛ն...

— Հապա, կացին, շուտ վազիր, քո հօրն օղորմի:

— Սուր է:

— Տօ, ի՛նչ հարց ու փորձի ժամանակ է, տնաչէն, վազիր, չես տեսնում, որ էլ առուի մէջ ջուր չը մնաց:

— Գնամ բերեմ, հա՛ն... լաւ ես ասում, գնամ, հա, գնամ:

Եւ Ասօն յանկարծական վճռականութեամբ կորաւ ծառերի տակ իշխող թանձր խաւարի մէջ, միայն մի առօրեայ ժամանակ դէս լսում էր նրա շտապ ոտնաձայնը, որ նոյնպէս շուտով խլացաւ: Զրադացում Գապէն դարմացաւ, տեսնելով՝ մինչև որ աստիճան Ասօն դուռնատ է ու յուզուած, և երբ վերջինս կացինը խլեց ու դուրս թռաւ, մի յանկարծական միտք ծերունուն քաբացրեց: Քիչ յետոյ Ասօն դարձեալ սաւաղի վրայ էր՝ փայլուն գործիքը ձեռքին:

— Բերի՛ր, Ասօ:

— Հա, բերի... սուր է... ահա...

— Դէ ճիւղեր կոտորիր, իսկ ես քարեր կը հաւաքեմ:

Ասօն հնազանդուեց լռութեամբ: Նրա տենդոտ և ուժեղ հարուածների տակ իսկոյն ընկան մի քանի մատաղ ծառեր, որ նա արագութեամբ մաս-մաս կտրատեց, յետոյ կացինը գօտին խրեց և ճիւղերի խուրձերը քաշ տուեց, ջրին մօտեցրեց: Պետօն մտաւշուրը՝ թմբերին յենուած, ընկերը տալիս էր նրան ճիւղերի խուրձեր, և նա տեղաւորում էր ոտներով ու քարեր գցում վրան: Գործը լաւ էր ընթանում, միայն Ասօն խիստ տարօրինակ էր, նա երբեմն անշարժ կանգնած էր մնում, երբ ընկերը քար կամ ճիւղ էր ուղում, երբեմն առանց ուշք դարձնելու՝ խուրձը կռացած Պետօի գլխին էր գցում:

— Ի՞նչ ես անում, Ասօ:

— Ե՛ս... ճշմարիտ, լաւ չ'եղաւ... այ, կացինը խրել եմ գօտիս... գիտե՛ս ինչպէս սուր էր... մի հարուածով, հա, մի հարուածով... քեզ չեմ տեսնում, աչքերիս ա-

ռաջ չի մխնում, այլ մութ է, շատ մութն է, այնպէս չէ... Պետօ, դու լաւ տեսնում ես...

— Ճիւղեր տուր, քնի տուր, կրկնում էր Պետօն անընդհատ, բայց իրօք խիստ զարմացած էր ընկերոջ վարմունքի տարօրինակութեան վրայ։ Ասօն կրկին գործի էր կենում, ժամից աւել էր, որ նրանք աշխատում էին. ջրերի առաջը փակուած էր արդէն, Պետօն թմբի վրայ կուացած՝ վերջին քարերն էր տեղաւորում, իսկ Ասօն նրա գլխավերեւը կանգնած՝ հետեւում էր նրա աշխատանքին։ Եթէ Պետօն այդ վայրկենին գլուխը բարձրացնէր և կարողանար խաւարի մէջ տեսնել, նա կը սոսկար Ասօի գէմբից, կը նկատէր, թէ ինչպէս նա դողդողում է ամբողջ մարմնով, ինչպէս պինդ սղմել է ձեռքի մէջ կացնի կոթը։ Պետօն շարունակում էր անտարբերութեամբ աշխատել. Ասօն մի քանի անգամ յետ քաշուեց, առաջ եկաւ, կրկին յետ գնաց, էլի եկաւ իր նախկին տեղը, մի քանի անգամ գօտկից դուրս քաշեց կացինը, էլի շտապով տեղաւորեց։ Բոլոր նշաններից երևում էր, որ նա մի վճռական և անուղղելի բան անելու վրայ է. մէկ էլ յանկարծ նա առաջ անցաւ դէպի Պետօի գլխավերեւը, թափով դուրս քաշեց գօտկից կացինը, երկու ձեռքով բարձրացրեց օդի մէջ, ճօճեց և ահագին թափով իջեցրնում էր Պետօի գլխին, երբ մի ձեռք խաւարի մէջ ուժեղ կերպով բռնեց նրա դաստակը... Գապէն էր, որ հէնց նոյն վայրկենին վրայ հասաւ Ասօի ձեռքերը քաշ ընկան թուրացածի պէս, նա հեւում էր, գէմբը կատաղի ու այլ լանդակ։

— Վերջացրիք, հա՛, ասաց Գապէն առհարկի սառնարիւնութեամբ, էդ լաւ է, դօրանա՛ք, մենակ ինչ օր պէտք է քաշէի։ Չեմ էլ հասկանում, թէ ինչպէս է պատահել, որ թումբը քանդուել է, ցիցերը նոր էին, հաստատուն. հը՛, ինչ կ'ասես, Ասօ։

Ասօն առանց պատասխանի դցեց կացինը և փախաւ կորաւ խաւարի մէջ։

—Եկա՞ր, Գսպէ ամի, ասաց Պետօն՝ գլուխը բարձրացնելով.—հա՛, պրծանք, զոռ աշխատանք էր, հոգիներս հանեց, էնպէս չէ, Ասօ:

—Ասօն գնաց ջրաղաց:

—Ի՞նչ շուտ, տարօրինակ է. գիտե՞ս ի՞նչ, Գսպէ ամի, չարունակեց Պետօն, երբ նրանք ճանապարհ ընկան.—ես վախենում եմ, որ Ասօին մի վատ բան պատահի, նա կատարեալ գիժ է, ինչ անում է, գժի պէս է անում. երկու անգամ քիչ մնաց ճիւղերով ինձ ջրի մէջ գլորէր. խօսելիս էլ ձայնը դողդողում էր, շունչը բռնւում, հեւում էր. ուղիղն ասած՝ գիշեր ժամանակ մութ տեղում լաւ չէ Ասօի պէս ընկեր ունենալ, տնայէնը ընկնաւորի նման է, իստակ ընկնաւոր:

—Հա՛, տարօրինակ է, ասաց Գսպէն մտադբաղ ոլոնց, պարզ էր, որ նրան սաստիկ տանջում էր մի միտք, նա չմածի պէս էր, չէ որ նա հազիւ փրկեց Պետօին, մի վայրկեան ուշ հասնէր, Ասօն նրա գլուխը կացնով ջախջախած կը լինէր:—Տէ՛ր Աստուած, մտածում էր ծերունին, ի՞նչ էր լինելու, ինչո՞ւ էր ուզում նա ոճըրագործ դառնալ:

—Գիտե՞ս, չարունակեց Պետօն, նրան չարք է պատահել, հա՛, անպատճառ չարքի բան է, ես վախենում էի գլուխս բարձրացնել և նրան նայել, սարսափելի էր, հեոցը լսում էի, կասես դեերը խեղդում էին, լաւ որ եկար:

—Հա՛, լաւ որ եկայ... սիրտս ասաց՝ մէկ վերկաց, գնա՛, տես՝ տղերքն ի՞նչ են անում, և վերկացայ, շօշափելով, խարխափելով եկայ, մութ տեղը աչքերս լաւ չեն տեսնում, դէ քանի՜ տարեկան եմ, հա՛, բայց էլի լաւ որ եկայ, փա՛ռք Գեղ, Աստուած, լաւ որ եկայ...

Հասան ջրաղացին, Ասօն չը կար:

—Էլի չը կայ, ասաց Պետօն:

—Հա չը կայ, տեսնես՝ ո՛ւր գնաց:

—Աստուած աղատէ չարքից:

—Թո՛ղ Աստուած աղատէ:

Նրանք ներս մտան և անկարող էին լսել հեռաւոր ծառերի տակից լսուող հեծկլտանքները. Ասօն երեսի վրայ ընկած, կուրծքը չանգռում էր ու հեծեծում: Իր մըտադրած, անյաջող ոճիւրը այժմ սոսկումնով բռնել էր նրան, նա դողում էր նոյնիսկ իր չիրագործուած յանցանքի մեծութիւնից, սիրտն այրւում էր, և նա լուռ խաւարի մէջ մեն մենակ լալիս էր, լալիս էր իր անկումը, իր ամօթը, անիծում էր այն անմիտ, անհեթեթ ոճըրի միտքը:

— Ասօ, Ասօ:

Գսպէն էր, ջրաղացում համբերել չը կարողացաւ, դուրս եկաւ, և այս ու այն կողմն ընկած՝ փնդրում էր Ասօին, կանչում էր բարձրաձայն. բայց նա լուռ էր:

— Ասօ:

Գսպէն առաջացաւ՝ մթութեան մէջ խարխափելով և աննկատելի կերպով Ասօի գլխավերեւը կանգնեց:

— Ասօ, ինչո՞ւ ես այստեղ, որդի:

— Հեռո՞ւ, հեռո՞ւ ինձանից, ամի Գսպէ, ես ոճրագործ եմ, ես մարդասպան եմ:

— Թո՞ղ այդ, որդի, վեր կաց ջրաղացը գնանք, դուրսը խոնաւ է:

— Օ՜, ես քո շեմքը կը պղծեմ, ի՞նչ էի անում և ինչո՞ւ. տո՛ւր ինձ մի դանակ, Գսպէ ամի. թո՞ղ, որ կուրծքըս պատռեմ և այս լանիծուած սիրտս դուրս հանեմ, չներին գցեմ: Վառեց, վառեց ինձ, ես մեռնում եմ:

Ասօն թաւալւում էր գետնին, գալարւում էր վերաւոր օձի պէս:

Գսպէն կռացաւ, հօր պէս գրկեց, բարձրացրեց նրան ու մեղմուլեամբ խօսում էր հետը՝ հանգստացընելու համար. ի զո՞ւր:

— Եո ոճրագործ եմ, կրկնում էր Ասօն. — լոյսի առաջ քեզնայել, նրան տեսնել չեմ կարող, թո՞ղ ինձ, ամի, չարն իմ ոտքին կապուած է: Եւ նա դուրս ընկաւ ծերունու ձեռքից ու հեռացաւ շտապով:

— Ասօ, Ասօ:

—Ես ոճրագործ եմ, հեռու ինձանից...

Գազէն կանգնած՝ նայում էր խաւարի մէջ երկար-
երկար, ապա աչքերը սրբեց ու յետ դարձաւ ջրաղաց:

Ա. ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

(Կը շարունակուի)